

Şerafüddin et-Tîbî ve Eserleri

Selim Demirci*

Özet

H. VIII. asır müelliflerinden Hatib et-Tebrizî'nin tasnif ettiği *Mişkâtü'l-Mesâbih*'e ilk şerhi eserin telifine de vesile olan hocası Şerafüddin et-Tîbî yazmıştır. Tîbî talebesi Tebrizî'nin eserine, telifinden hemen sonra yazdığı *el-Kâşif* isimli bu şerhinin yanında Zemahşerî'nin *el-Keşşâf*'ı üzerine yapmış olduğu çalışma ile de meşhurdur. Diğer taraftan Tîbî, İslâm dünyasının siyasî ve sosyal açıdan krizde olduğu, İlhanlılar idaresindeki Tebriz ve çevresinde Şîlik faaliyetlerinin baş gösterdiği bir dönemde yaşamış ve eserlerini telif etmiştir. *Mişkâtü'l-Mesâbih* ve Tîbî'nin esere yazmış olduğu ilk şerh bu dönemde sünneti/sünnetle "ihya" çabalarının semeresidir. VIII. Asır Tebriz bölgesinde Olcaytu Han döneminde yürütülen Şîlik faaliyetleri başta olmak üzere "bid'atçı" akımlara karşı "sünnî" düşüncüyü müdafaa eden âlimlerden biri olması hasebiyle Şerafüddin et-Tîbî'yi, talim-tedris faaliyetlerini ve eserlerini kısaca tanıtmak gayesi ile bu makale kaleme alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Tîbî, *Mişkât*, Şîlik, *el-Kâşif*, Tebrizî.

Sharaf ad-Din at-Tîbî and His Works

Abstract

Sharaf ad-din at-Tibi had written the first commentary to Mishkat al-Masabih which was classified by Khateeb at-Tabrizi who is one of the authors of the eighth century after Hijra. Tîbî is well-known with the work that he did about al-Keshaf of Zemahshary in addition to the commentary work, named as al-Kaasheef, which he wrote just after the work of his student "Tabrizi". On the other hand, Tibi had lived and compiled his works in a period which the Islamic world was in crisis in terms of politics and society and that was a period when the activities of Shiite had appeared in and around of Tabriz under the administration of Ilkhanate. Mishkat and the first commentary work written by Tibi are the products of revivification efforts of Sunnah or with Sunnah. This article had been written with the aim of introducing Sharaf ad-Din at-Tibi who defended the Sunnah against bid'ah and the activities of Shia during the reign of Olcaytu Khan in the eighth century after Hijra in Tabriz, and also to introduce his era, teaching activities and works of him.

Keywords: Tibi, Mishkat, Shiite, al-Kaasheef, Tabrizi.

* Öğr. Gör. Dr., Karadeniz Teknik Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Trabzon/Türkiye, selimdemirci@ktu.edu.tr

** Makale yazarın 'Tîbî'nin *Mişkât* Şerhi ve Hadis Literatüründeki Yeri' başlıklı doktora tezinden üretilmiştir.

I. Şerafüddin et-Tîbî'nin Hayatı

Şerafüddin Hüseyin b. Abdullah et-Tîbî'nin (ö. 743/1343) hayatı hakkında sonraki kaynaklar genel olarak İbn Hacer el-Askalânî'den (ö. 852/1449) istifade etmişlerdir. İbn Hacer'den önce Tîbî'den bahseden herhangi bir kaynağa ulaşamamıştır. Ancak *ed-Dürerü'l-kâmine*'deki şu ifade müellif hakkında önceki kaynaklarda -bize ulaşıp ulaşmadığını bilmediğimiz- bazı yazılı bilgilerin bulunduğunu göstermektedir:

“... Fazilet sahibi insanların hatlarından okuduğuma göre...”¹

Buna göre İbn Hacer; Tîbî hakkında bazı bilgileri yazılı metinlerden almıştır. Bu metinlerden de istifade ederek *ed-Dürer*'de Tîbî'ye yaklaşık bir sayfalık bir bölüm ayırmıştır. Bu bilgiler Tîbî'nin biyografisi konusunda sonraki kaynaklar için ana kaynak olmuştur.

A. Doğumu

Başvurduğumuz kaynaklarda Tîbî'nin doğumunun ne zaman ve nerede olduğu konusunda herhangi bir bilgi nakledilmemektedir. Ancak İbn Hacer'in zikretmiş olduğu ‘ömrünün sonlarına doğru oturarak namaz kıldığı’ ve ‘görme kaybı yaşadığına’ dair bilgiler bazı tahminlerde bulunmaya imkân vermektedir. Buna göre görme zafiyeti ve oturarak namaz kılmak -İbn Hacer'in söylemiş olduğu ömrünün sonlarına doğru ifadesini de dikkate alırsak- genellikle ileri bir yaşa delalet etmektedir. Şu durumda müellifin 60-70 yaşını balığ bir ömür sürdüğü söylenebilir. Bu da doğum tarihinin yaklaşık olarak hicrî VII. asrın ikinci yarısının başlarına tekabül ettiğini göstermektedir.²

Tîbî'nin doğum tarihi gibi doğum yeri konusunda da herhangi bir bilgiye sahip değiliz. Malumat olarak elimizde sadece ‘Tebriz ehlinde’ cümlesi ve ‘Tîbî’ nisbesi bulunmaktadır. Tîbî hakkında bilgi veren kaynaklar onu ‘Tebriz/Tevriz ehlinde’ şeklinde takdim ederler.³ Hatta muasırlarından İbn Haldun (ö. 808/1406) onu “Çağımızda Acem Irakı'nın Tebriz (Tevriz) bölgesinden Şerafüddin et-Tîbî”⁴ ifadeleriyle anmaktadır. İbn Haldun'un bahsetmiş olduğu Irak-ı Acem (Iraku'l-Acem ve Irak-ı Arab); İsfahan'dan Kazvîn, Hemedân ve Rey'e kadar olan ve aslında

- 1 İbn Hacer, Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed el-Askalânî, *ed-Dürerü'l-kâmine fi a'yânî'l-mi'eti's-samîne*, Beyrut ts., II, 68.
- 2 Tîbî, Tîbî, Şerafüddin el-Hüseyin b. Abdullah, *el-Kâşif an hakâiki's-sünen*, Riyâd 1417/1997, I, 18. (nâşirin mukaddimesi)
- 3 Zirikli, Hayreddin, *el-A'lâm*, Kahire 1373-78/1954-59, II, 256.
- 4 İbn Haldun, Abdurrahman b. Muhammed, *Mukaddime* (trc.: Halil Kendir), İstanbul 2004, II, 616. Yakut el-Hamevî ise Tebriz'in zabtını Tibrîz şeklinde yapmakta ve bölge hakkında bazı dikkat çekici bilgiler sunmaktadır. Bk. Yakut el-Hamevî, *Mucemu'l-buldân*, Beyrut 1977, IV, 93-95; Ebu'l-Fidâ, İmâdüddîn İsmâîl b. Alî b. Mahmûd el-Eyyûbî, *Takvîmu'l-buldân*, Beyrut ts., s. 385 vd.

“Cibal” diye bilinen dağlık bölgeye yanlışlıkla verilen isimdir. Yakut el-Hamevî (ö. 626/1228) bölgenin bu şekilde isimlendirilmesinin sebebinin şöyle izah eder:

“Herhalde Selçuklu hükümdarlarından biri asıl Irak bölgesiyle beraber doğuda İran’da kalan mezkûr dağlık bölgeye de hâkim olunca ona ‘Irak Sultanı’ denildi ve sahip olduğu bütün arazi Irak namıyla isimlendirildi. Böylece Diele-Fırat kıyılarına Irak-ı Arab denilirken doğudaki bölgeye Irak-ı Acem denildi.”⁵

Ebu’l-Fidâ ise Irâk-ı Âcem diye adlandırılan bölgeyi Bilâdü’l-Cebel başlığıyla incelemektedir.⁶ Irak-ı Acem’in yani bölgenin en meşhur şehri ise Tebrizdir. Bu dönemde Tebriz köklü bir siyasî geçmişe ve hatırı sayılır kültürel bir hayata sahip olan zengin bir ticaret şehridir.

Yakut el-Hamevî’nin zabtını Tibrîz şeklinde yaptığı⁷ Tebriz’le alakalı Tîbî’nin muasırlarından Ebu’l-Fidâ (ö. 732/1331) muhtelif bilgiler sunmaktadır. Ebu’l-Fidâ, Tebriz’in Irak-ı Acem’in en meşhur şehri olduğunu söylemekte ve bu ismin genellikle “Tovruz” (ya da Tevriz) şeklinde ifade edildiğini belirtmektedir... Çok güzel medreseleri olan şehrin bostanları, görülmeye değer bir çukur bostanı bulunmaktadır. İdarecileri Moğollarla iyi geçinmiş, Merağa ve diğer şehirlerin başına gelen belalardan bu sayede korunmuşlardır.⁸

Ebu’l-Fidâ’nın verdiği bilgilerden, Tîbî’nin yaşadığı Tebriz’in İlhanlı bölgesi sınırları içinde olmakla beraber dönemin karmaşalarından kısmen de olsa uzak kaldığı anlaşılmaktadır.⁹

Tebriz’den sonra Tîbî ile alakalı malumat bulunan ikinci coğrafi mekân da Tîb kasabasıdır. Şerafüddin Hüseyin b. Muhamed’in nisbesinin kaynağı olan Tîb ve onun bu beldeden olduğunu gösteren bazı malumatlar mevcuttur. Mesele Memlûklular dönemi tarihçilerinden olan Ebü’l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Alî el-Kalkaşendî (ö. 821/1418)¹⁰ Tîb kasabası hakkında ölçülerine varıncaya

5 Irak bölgesi için bk. Yakut el-Hamevî, *Mucemu’l-buldân*, IV, 93-95; Cibâl bölgesi için için bk. a.mlf., *Mucemu’l-buldân*, II, 127; Ayrıca krş., *İbn Battûta Seyahatnamesi*, I, 127. (mütercim notu)

6 Ebu’l-Fidâ, *Takvîmu’l-buldân*, s. 408-423. Ayrıca bk. İbn Battûta, Ebu Abdullah Muhammed et-Tancî, *İbn Battûta Seyahatnamesi*, (trc.: A.Sait Aykut), İstanbul 2000, I, 333. (mütercim notu)

7 Yakut el-Hamevî, *Mucemu’l-buldân*, II, 549.

8 Ebu’l-Fidâ, *Takvîmu’l-buldân*, s. 401.

9 Şerafüddin et-Tîbî (ö. 743/1343) h.VIII/m.XIV. asır gibi İslâm dünyasının buhranlı dönemlerinden birinde hadiseler açısından merkezî sayılabilecek bir coğrafi bölge olan Tebriz’de yaşamıştır. Yaşadığı bölge Moğol İlhanlı devletinin kuruluş ve dağılma sürecine (1256-1353) şahitlik etmiştir. Büyük bir kısmı Şamanist, Budist olan Moğollar Müslümanlarla ilk defa bu istila sırasında karşı karşıya gelmişlerdir. Moğol istilası, Haçlı saldırılarının yaralarını henüz saramamış olan İslâm dünyasında büyük çalkantılara sebep olmuştur. Ancak bir süre sonra Moğollar ve Müslümanlar arasındaki ilişkiler İlhanlı idarecilerinden Gazan Han’ın 694/1294 tarihinde İslâm’ı kabul etmesi ile farklılaşmıştır. Bk. Sayyâd, Fuad Abdulmu’tî, *eş-Şarkü’l-İslami fî ahdi’l-İlhâniyyîn*, Camiatu Katar Devha (Doha) 1987, s. 253-256.

10 İpşirli, Mehmet, “Kalkaşendî”, *DİA*, XXIV, 263.

dek bilgiler vermektedir. Onun verdiği malumata göre Tîb şehri Tatarların hâkimiyeti altında bulunan yedi bölgeden üçüncüsünde yer almaktadır. Ahvez ile Vasit arasında bulunmakta ve ‘*Keşşaf haşiyesinin müellifi Tîbî buraya nisbet edilmektedir.*’¹¹

Mucemu’l-Buldan’da ise Tîb hakkında muhtelif bilgiler sunulmaktadır:

“الطَّيْبُ Kesra ile sonra sükûn, sonu tek noktalı ba. Tîb lafzı kendisi ile buğulanılan, yağlanılan veya sürülen güzel koku demektir. Vasit ve Huzistan arasında bir kasabadır. Ahalisi nabat ve dilleri nabatî lisanıdır... Oranın ahalisi İslâm gelinceye kadar Sabîlîğe mensuptu. Orada bir kısmı kaybolmuş bir kısmı şimdiye kadar devam eden tuhaf tılsımlar/işaretler vardır. Büyük eşekarısının oraya giremeyeceği inancı bunlardan biridir. Yakın zamana kadar orada yılan ve akrep bulunmazdı. Günümüze kadar oraya benekli ve alacalı karga giremezdi... Tîb Vasit ve Huzistan arasındadır. Bu ikisi arasında on sekiz fersah bir mesafe vardır.”¹²

Yakut el-Hamevî’nin yukarıda verdiği bilgilerden; Kütüphanelerimizin özellikle bazı yazmaların kataloglarında Tîbî’nin nisbesinin Tayyibî şeklinde verilmesinin bir sehiv,¹³ bölgedeki nüfusun kökenlerinin Nabatlılar olduğu, bölgede sihir, büyü ve tılsım gibi işlerle uğraşıldığı anlaşılmaktadır.¹⁴

Bu malumattan sonra Tîbî’nin mezkûr nisbesinden hareketle doğum yeri konusunda bazı tahminlerin yapıldığı belirtilmelidir. *Mişkât* şerhinin nâşiri Hindâvî *el-Kâşif* mukaddimesinde Onun Tîb’te doğup Tebriz’de yaşamış olabileceğini söylemektedir. Ona göre Tîbî’nin Tebrizî değil Tîbî şeklinde anılması da bundandır.¹⁵ Ayrıca bu nisbenin “muhtemelen doğum yeri olan Tîb kasabasına nisbetle Tîbî diye”¹⁶ anıldığı kaydedilir.

Nisbenin doğrudan kişinin doğum yerini göstermediği ve nisbelerin farklı sebeplerden dolayı verildiği malumdur.¹⁷ O halde Tîbî nisbesine bakılarak Onun burada doğduğunu açık bir şekilde iddia edebilmek zor gözükmektedir.

11 Kalkaşendi, Ahmed b. Ali, *Subhu’l-a’sâ*, Kahire 1332/1914, IV, 399.

12 Yakut el-Hamevî, *Mucemu’l-buldân*, IV, 52, 53.

13 Örnek olarak dijital ortamda Kültür ve Turizm Bakanlığının Türkiye Yazmalarına katalog taraması için girip ‘Tayyibî’ olarak arama yaptığımızda müellifin muhtelif eserlerinin bazı nüshaları ortaya çıkmaktadır.

14 Müellifin şahsiyeti bölümünde görüleceği üzere Tîbî’nin uzak durduğu ve mücadele ettiği sahalardan biri olarak da sihir ve büyü zikredilmiştir. Bu bilgi bölgede bu durumun bir karşılığının bulunduğunu göstermektedir.

15 Bk. Tîbî, *el-Kâşif*, I, 18. (Dr. Abdülhamid Hindavî’nin mukaddimesi)

16 Özkan, Halit, “Tîbî”, *DİA*, XLI, 125.

17 Şahıslara ait nisbelerde çoğu zaman kişinin doğduğu veya bir süre yaşadığı yerler dikkate alınır. Durum çoğunlukla böyle olmakla birlikte bazı nisbeler kişinin geldiği memleketi gösterir. Mesela Ebu’l-Kasım Begavî Bağdat’ta doğup büyümesine rağmen ailesinin memleketi Büğşû(Bağ) kasabasına nisbetle Begavî diye meşhur olmuştur. Nisbelerin bu farklı kullanımları için bakınız. Avcı, Casim, “Nisbe”, *DİA*, XXXIII, s. 143.

B. İsmi, Nesebi, Künyesi ve Lakapları

Tîbî'nin ismi konusunda kaynaklar ikiye ayrılmaktadır. O'nun ismi kaynakların bir kısmında Hüseyin¹⁸, bir kısmında da Hasan¹⁹ olarak kaydedilmiştir. Ancak ismi konusunda tercih yapmamıza imkân veren, ismin okunuşundaki tashîfi izale edecek bazı bilgiler bulunmaktadır.

Müellifin *Şerhu/Haşıyetü'l-Keşşâf* ın Süleymaniye Kütüphanesi İbrahim Efendi 117 no ile kayıtlı nüshasının zahriyesinde müellifin adı Hüseyin b. Abdullah olarak yazılmıştır. Ayrıca şarih *el-Kâşif*'in mukaddimesinde de kendini şöyle takdim etmektedir:

“Allah'ın keremini ümit eden Hüseyin b. Abdullah b. Muhammed et-Tîbî şöyle diyor:...”²⁰

Bunların yanında matbu olan eserlerin kapaklarında²¹ ve yakın dönemdeki araştırmalarda müellif Hüseyin ismiyle tanıtılmıştır.²²

Nesebine gelince; Şerafüddin et-Tîbî'nin nesebi başlıca kaynaklarda şöyle zikredilmiştir:

*ed-Dürer*²³, *Buğyetü'l-vuât*²⁴, *el-Bedru't-tâli*²⁵, *Mucemu'l-müellifin*²⁶ ve *el-A'lâm*²⁷ gibi eserlerde Hüseyin b. Muhammed b. Abdullah;

18 İbn Hacer, *ed-Dürer*, II, 68; Şevkânî, Muhammed b. Ali, *el-Bedru't-tali*, Beyrut 1250/1834, I, 261; Süyûtî, Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed, *Buğyetü'l-vu'ât*, Kahire 1407/1987, I, 522; Kehhâle, Ömer Rıza, *Mucemu'l-müellifin*, Beyrut ts., IV, 53; Zirikli, *el-A'lâm*, II, 256.

19 Kâtib Çelebi, *Keşfu'z-zunûn*, İstanbul 1941, II, 1700; a.mlf., *Keşfu'z-zunûn*, II, 1478; İbnu'l-İmâd, Ebü'l-Felâh Abdülhayy b. Ahmed b. Muhammed es-Sâlihî el-Hanbelî, *Şezerâtü'z-zehab*, Beyrut ts., VIII, 239; Dâvûdî, Şemsüddîn Muhammed b. Ali b. Ahmed el-Mısırî, *Tabakâtü'l-müfessirîn*, Beyrut 1403/1983, I, 146; Taşköprizâde, Ebu'l-Hayr Isamuddin, *Miftâhu's-saâde*, Beyrut 1405/1985, II, 90. Merhum Ömer Nasuhi Bilmen de kuvvetle muhtemeldir ki bu bilgileri esas alarak müellifi “Hasen b. Muhammed b. Abdullah” şeklinde tanıtmaktadır. Bk. Bilmen, *Büyük Tefsir Tarihi (Tabakâtü'l-Müfessirîn)*, Ankara 1960, I, 371.

20 Tîbî, *el-Kâşif*, II, 368.

21 Bazı örnekler için bk. Tîbî, *el-Hulâsa fî usûli'l-hadis*, 1405/1985, a.mlf., *el-Kâşif*, Mekke 1997; *Kitabu't-Tibyan fî ilmi'l-meânî ve'l-beyân*, 1987. (Hilâlî neşri).

22 Zemmût, Abdüssettâr Hüseyin Mebruk, *Kitabu'l-beyâniyye li'l-İmam et-Tîbî el-Müteveffâ 743 h.* (Doktora Tezi), Kahire 1977; Zencîr, Muhammed Rıfat Ahmed, *el-Funûn ve'l-beyâniyye* (Yüksek Lisans Tezi), Mekke 1410; Hulvânî, Fatin Hasan Abdurrahman, *el-İmam el-Hafız Şerafüddin el-Hüseyin b. Abdullah et-Tîbî ve Menhecuhu fî Kitabihî el-Kâşif an Hakaiki's-Sünen* (Doktora Tezi), Mekke 1998.

23 İbn Hacer, *ed-Dürer*, II, 68.

24 Süyûtî, *Buğye*, I, 522.

25 Şevkânî, *el-Bedru't-tali*, I, 261.

26 Kehhâle, *Mucemu'l-müellifin*, IV, 53.

27 Zirikli, *el-A'lâm*, II, 256.

*Keşfu'z-zünun*²⁸, *Şezerâtü'z-zeheb*²⁹, *Tabâkatü'l-müfessirîn*³⁰ ve *Mitâhu's-saâde*³¹ gibi kaynaklarda Hasan b. Muhammed b. Abdullah;

GAL'da Hüseyin b. Abdullah³²;

Özkan³³, Hulvanî³⁴ ve Zemmût'un çalışmalarında ise,³⁵ Hüseyin b. Abdullah b. Muhammed³⁶ şeklindedir.

ed-Dürer, *Buğyetü'l-vuât*, *el-Bedru't-tâli*' gibi temel kaynaklarda Tîbî'ye ait herhangi bir künye zikredilmemiştir. Bununla beraber onun künyesini zikreden çalışmalar da vardır. Brockelmann Ebu Abdullah, parantez içinde de Ebu Muhammed olduğunu ifade etmektedir.³⁷ Özkan da Ebu Muhammed künyesini tercih etmiştir.³⁸

Şarihden bahsedilirken zikredilen lakaplar künyeye göre çok daha fazladır. Kaynaklarda zikredilen lakaplardan bazıları şöyledir:

Müellifin *Mukaddime fî ilmi'l-hisâb* isimli matematik risalesinin zahriyesinde; “el-İmâm el-Fâdıl el-Kâmil Şerafüddin et-Tîbî”³⁹ şeklindedir.

Tebrizî; “Hüccetullâh”, “Şerafülmille”, “Şerafüddin”, “Sultanü'l-müfessirîn”, “İmamu'l-muhakkikîn”⁴⁰ olarak nitelemiştir.

İbn Hacer (ö. 852/1449) “el-imâmu'l-meşhûr” ve “sâhibu *Şerhi'l-Mişkat*”⁴¹ demiş,

Taşköprizâde (ö. 968/1561),⁴² İbnu'l-İmâd (ö. 1089/1679)⁴³ ve Şevkânî (ö. 1250/1834)⁴⁴ “el-imâmu'l-meşhûr” ve “allame” ünvanlarını kullanmış,

28 Kâtib Çelebi, *Keşfu'z-zunûn*, II, 1478, 1700.

29 İbnu'l-İmâd, *Şezerâtü'z-zeheb*, Beyrut ts., VIII, 239.

30 Dâvûdi, *Tabakâtü'l-müfessirîn*, I, 146; Bilmen, *Büyük Tefsir Tarihi*, I, 371.

31 Taşköprizâde, *Miftâhu's-saâde*, II, 90.

32 Brockelmann, *GAL (Ar.)*, VI, 237.

33 Özkan, “Tîbî”, *DİA*, XLI, 125.

34 Hulvanî, *el-İmâm el-Hafız Şerafüddin el-Hüseyin b. Abdullah et-Tîbî*, I, 94.

35 Zemmût, *Kitabu'l-beyâniyye*, s. 1.

36 Tîbî'nin talebesi olan Hatib et-Tebrizî de hocasının nesebini Hüseyin b. Abdullah b. Muhammed olarak vermektedir. Bk. Tebrizî, Veliyyüddin Ebu Abdullah Muhammed b. Abdullah, *el-İkmâl fî esmâi'ricâl*, 340. (*el-Kâşif* I. cilt içinde),

37 Brockelmann, *GAL (Ar.)*, VI, 237.

38 Özkan, “Tîbî”, *DİA*, XLI, 125.

39 Tîbî, *Mukaddime fî ilmi'l-hisâb*, Beyazıt Devlet Ktp., Beyazıt no. 4503.

40 Tebrizî, *Mişkat*, s. 340.

41 İbn Hacer, *ed-Dürer*, II, 68.

42 Taşköprizade, *Miftâhu's-saâde*, II, 90.

43 İbnu'l-İmâd, *Şezerâtü'z-zeheb*, VIII, 239.

44 Şevkânî, *el-Bedru't-tali*, I, 261.

Süyûtî (ö. 911/1505)⁴⁵ ve Kâtib Çelebi (ö. 1067/1657) “allâme”⁴⁶ diye nitelemiştir.

Yakın dönem araştırmacılarından Muhammed Rıfat ez-Zencîr “el-imâm”, “eş-şeyh”, “el-hâfız”, “el-muhaddis”⁴⁷ nitelemelerini yapmıştır.

Bunların yanında Tîbî hakkında en çok kullanılan lakabın Şerafüddin olduğu belirtilmelidir. Yukarıda zikredilen kaynakların ekseriyeti şarihimizi Şerafüddin et-Tîbî olarak tanıtmaktadır.

Yukarıda ana hatlarıyla zikredilen doğum, isim, neseb, künye ve lakab bilgilerinden hareketle Tîbî’nin tam ismi şu şekilde tesbit edilmektedir:

Allâme Hüccetullah Sultanü’l-müfessirîn Hâfizu’l-Meşhûr Şerafüddin İmam Ebu Abdullah (Ebu Muhammed) Hüseyin (Hasan) b. Abdullah (Muhammed) b. Muhammed et-Tîbî.

Tîbî’nin isminin Hasan veya Hüseyin olmasının harflerin şekil benzerliğinden kaynaklanan bir tashif olması muhtemeldir.⁴⁸ Baba adı olarak Muhammed veya Abdullah zikredilmesi de yine kişilerin babalarına ya da dedelerine nisbeti ile mümkündür. Dolayısıyla kaynakların kimi onu İbn Abdullah şeklinde muhtemelen babasına kimisi de İbn Muhammed şeklinde dedesine nisbet etmişlerdir.

C. Ailesi

Şerafüddin et-Tîbî’nin ebeveyni, ebeveyninin onun ahlakına ve ilmine katkıları, yetiştiği çevredeki akrabaları ve evliliği hakkında elimizde doğrudan bir bilgi bulunmamaktadır. Mesela evlenmiş midir? Çocukları var mıdır? Kaç tanedir? Bu gibi soruları cevaplayacak herhangi bir malumata sahip değiliz.

Ancak İbn Hacer Şerafüddin et-Tîbî’ye tevarüs eden mirastan ve onun ticaret yoluyla sahip olduğu bir servetten bahsetmektedir.⁴⁹ Bu da ailesinin, miktarını ve şeklini bilmediğimiz ama ‘servet’ sıfatına uygun bir mal varlığına sahip olduğuna delalet etmekte, müellifin de yine sahası malum olmamakla birlikte ticaretle meşgul olduğunu göstermektedir.⁵⁰

Mişkât şerhi *el-Kâşif*’e baktığımızda ise Tîbî’nin babasından bahsettiği görülür. O babasından dinlediği bir hikâyeyi anlatmaya şu cümlelerle başlamaktadır:

45 Süyûtî, *Buğye*, I, 522.

46 Kâtib Çelebi, *Keşfu’z-zunûn*, II, 1700, 1478.

47 Zencîr, *el-Funûn ve’l-beyâniyye*, s. 2.

48 Tashîf ve tahrifte birbirine benzeyen harflerden oluşan kelimelerin nokta veya hareketlerinin değişikliği söz konusudur. Tashif ve tahrif hakkında geniş bilgi için bk. İşler, Emrullah, “Tashîf”, *DİA*, XL, 128-129; Aydınlı, Abdullah, *Hadis Istılahları Sözlüğü*, İstanbul 2006, s. 312-314.

49 İbn Hacer, *ed-Dürer*, II, 68.

50 Tebriz’in ticaret noktalarının bulunduğu bir şehir olduğuna yukarıda değinilmişti.

“Babamı Allah onun ruhunu takdis etsin- şöyle derken dinledim: Tabiundan sureti güzel, yüzü parlak bir genç vardı...”⁵¹

Bu cümlelerden babasının onun yetişmesinde özellikle bazı ahlaki meziyetleri kazanmasında katkısı olduğu ve onu hayırla yadettiği anlaşılmaktadır.

D. Hocaları

Şerafüddin et-Tîbî hakkında temel bilgi kaynağımız olan biyografik eserlerde onun istifade ettiği hocalar, ders okuttuğu talebeler ve ilmî yolculukları hakkında herhangi bir bilgiye yer verilmemiştir. İbn Hacer ve ondan nakille sonraki kaynaklar onun gününü ikiye ayırarak bir kısmında tefsir ve bir kısmında da *Sahih-i Buhârî* okuttuğunu nakletmektedir.⁵²

Aynı şekilde kaynaklarda Tîbî’nin tefsir ve hadis derslerine uzun müddet devam ettiği ve hatta Buhârî dersini okutmaya hazırlanırken vefat ettiği belirtilmektedir.⁵³

Bu bilgilerden hareketle onun bu dersler vesilesiyle birçok talebeye hocalık yaptığını söylemek mümkündür. Tefsir dersleri verdiği, eserleri kısmında geleceği üzere İbn Haldun’un takdirle belirttiği gibi *Keşşaf*’a haşiye yazarak Zemahşerî’yi bazı konularda tenkit edecek ilmî yetkinliğe sahip olduğu ve *Sahih-i Buhârî* gibi hadis sahasının muhteva ve üslup itibarıyla farklı özellikleri bulunan bir eserini de sürekli okuttuğu dikkate alınırsa Tîbî’nin birçok hocadan ve kaynaktan faydalandığı tahmin edilebilir. Ancak hangi hocalardan hangi kitapları okuduğu, kimlerden icazet aldığı gibi konularda biyografik kaynaklar bize malumat vermemektedir.

Tîbî hakkındaki son çalışmalardan sayılabilecek *DİA* maddesinde “şafî fakihî ve dil âlimi Çarperdi’den ders aldı. Öğrencileri arasında *Mişkatü’l-Mesâbîh* müellifi Hatîb et-Tebrizî ile kendisine ait *et-Tibyan fi’l-meânî ve’l-beyân*’ı *Hadâiku’l-beyan fi şerhi’t-Tibyan* adıyla şerheden Ali b. İsa el-Erdebîlî bulunmaktadır.”⁵⁴ denilerek bir hocası ve iki talebesi zikredilmektedir.

Muhammed Rıfat ez-Zencîr çalışmasında müellifin hayatı ve eserleri konusunda herhangi bir bilgi vermemektedir. Zemmut iki hocası ve iki talebesini tesbit etmiştir. Hulvânî bazılarında farklı ihtimalleri ve şüphelerini ifade etmekle birlikte dört hocası ve dört talebesini zikretmektedir.

Tesbit edilen bu isimler arasında tartışmalı olan es-Sühreverdî’dir. Özellikle Tîbî’nin *Mişkât* şerhinde, ondan övgü ifade eden cümlelerle bahsetmesi şöyle

51 سمعت والدي قدس روحه يقول Tîbî, *el-Kâşif*, III, 934.

52 İbn Hacer, *ed-Dürer*, II, 69; Süyûtî, *Buğye*, I, 522.

53 İbn Hacer, *ed-Dürer*, II, 69; Süyûtî, *Buğye*, I, 523.

54 Özkan, Tîbî”, *DİA*, XLI, 125.

bir soruyu gündeme getirmiştir: Ebu Hafs es-Sühreverdî (ö. 632/1234) ile Tîbî arasında doğrudan bir hoca-talebe münasebeti var mıdır?

Ebu Hafs Sühreverdî'nin hadis ve fıkıh okuttuğu, hatta meşhur *et-Terğîb ve 't-Terhîb* müellifinin ondan icazet aldığı bilinmektedir. İslâm Ansiklopedisine Sühreverdî maddesini yazan Hasan Kâmil Yılmaz, O'nun hocaları ve talebeleri hakkında bilgi vermek ve Tîbî'den bahsetmemektedir.⁵⁵

Bu Sühreverdî'nin Tîbî'nin talebesi olmadığını göstermez. Ancak onun vefat tarihi ile Şerafüddin et-Tîbî'nin vefat tarihini mukayese ettiğimiz zaman açık bir problem ortaya çıkmaktadır. İki müellifin vefat tarihleri arasında 110 yıldan fazla bir zaman bulunmaktadır. İlim alınabilecek yaşı da hesaba kattığımızda müellifin en az yüz yirmi sene yaşamış olması gerekmektedir. Yukarıda da ifade edildiği gibi müellifin doğum tarihini bilmediğimiz için yaşını tam olarak tesbit etmemize imkân yoktur. Dolayısıyla Sühreverdî ile Tîbî arasında hoca-talebe münasebetinin olduğunu söylemek zordur.⁵⁶

Ayrıca *el-Kâşif*'in naşiri Hindâvî Sühreverdî'den “Şeyhülislâm” diye bahsettiği için onu tenkit etmekte ve “O’nu (Sühreverdî’yi) şeyhülislam saydığı için Allah Tîbî’yi affetsin”⁵⁷ demektedir.

Bu bilgilerden hareketle Tîbî'nin tesbit edilebilen üç hocası olduğu söylenebilir:

1. Ebu'l-Mekârim el-Çârperdî

Tîbî'nin hocaları arasında en meşhur olanı el-Çârperdî'dir. Ebu'l-Mekârim Fahrüddin Ahmed b. el-Hasen b. Yusuf el-Çârperdî (ö. 746/1346), Çârperdî'de doğmuş daha sonra Tebriz'e yerleşmiş, ilim tahsilini de burada yapmış olan Çârperdî ömrünün sonuna kadar yine Tebriz'de ilim öğretmekle meşgul olmuştur. Hocaları arasında Kadı Beyzavî (ö. 685/1286) gibi dönemin önde gelen âlimlerinden biri bulunmaktadır. Ramazan 746'da (Ocak 1346) Tebriz'de vefat etmiştir.⁵⁸

55 Yılmaz, Hasan Kamil, “Sühreverdî Şehabeddin”, *DİA*, XXXVIII, 41.

56 Müellifin *el-Kâşif*'te kullanmış olduğu ‘Şeyhimiz Sühreverdî’, ‘Şeyhimiz Sühreverdî *Avârif*'te şöyle dedi:’ (bu tür ifadelerin geçtiği bazı yerler için bk. Tîbî, *el-Kâşif*, II, 447, 526, 544, 673, 674, 678, 715, 792, III, 864, 913, 919, IV, 1220, 1321, VI, 1836, VII, 2674, X, 3238, 3273, XI, 3583, XII, 3690, 3894,) gibi ifadeler de Sühreverdî'nin talebesi olduğunu göstermez (Zemmût, *Kitabu'l-beyâniyye*, s. 7; Hulvanî, *el-İmam el-Hafız Şerafüddin el-Hüseyn b. Abdullah et-Tîbî*, 105.) ve bu işkâli ortadan kaldırmaz. Kişi kitabını okuduğu ve bu yolla faydalandığı, kendisine üstad kabul ettiği birinden de şeyhimiz/hocamız şeklinde bahsedebilir. Müellifin ondan özellikle tazim ifadeleri ile bahsetmesi dikkat çekicidir. قال شيخنا شيخ الإسلام شهاب الدين أبو حفص السهروردي قدس الله سره ifade için bk. Tîbî, *el-Kâşif*, III, 864.

57 Tîbî, *el-Kâşif*, III, 792.

58 Hakkında bilgi için bk. İbn Hacer, *ed-Dürer*, I, 123-124; Süyûtî, *Buğye*, I, 303; Sübkî, *Tabakat*, IX, 8-17; Şevkânî, *el-Bedru 't-tâli*, I, 47; Zirikli, *el-A'lâm*, I, 107; Kehhâle, *Mucemu'l-müellifîn*, I, 198. Mehmet Şener, “Çârperdî”, *DİA*, VIII, 230-231.

Çârperdî'nin Tebriz'e yerleşip, ilim tahsil ve tedris sürecini burada tamamlaması, şarih Tîbî ile aynı bölgede ve aynı dönemde yaşayıp onun gibi *Keşşâf*'a haşiye⁵⁹ yazmış bulunması oldukça dikkat çekicidir.

Tîbî'nin ona talebe olduğuna dair kendisinin herhangi bir beyanı bilinmemektedir. Ancak Çârperdî'nin oğlu İbrahim el-Çârperdî b. Ahmed⁶⁰ Tîbî'den şu şekilde bahsetmektedir:

“Babamın yanında bir araya geldiler, ondan istifade ettiler ve onun önünde toplandılar. Onlar değerli, salih ve seçkin âlimlerdi. İlim uğrunda canlarını ve mallarını sarfettiler. *el-Keşşâf* ve *et-Tibyan* şarihi İmam eş-Şeyh Şerafüddin et-Tîbî onlardandır. O her yerden görülebilen bir güneş gibidir.”⁶¹

2. Abdurrahman el-Efdalî

Tîbî'nin bir diğer hocası Abdurrahman el-Efdalî'dir. Tîbî *Mişkâtü'l-Mesâbih* şerhi *el-Kâşif*'te bir hadisin şerhini yaparken⁶² hocasından bahisle şöyle demektedir:

“Hocam Abdurrahman el-Efdalî'yi şöyle derken işittim: ...”⁶³

3. Fahreddin el-Malikî et-Tilimsânî

Tîbî'nin *el-Hulâsa* isimli hadis usulü eserinden de bir diğer hocasının Şeyh Fahreddin el-Malikî et-Tilimsânî olduğu anlaşılmaktadır. Tîbî, Tilimsânî'den istifade ettiğini şu şekilde ifade etmektedir:

“Bize Fahreddin el-Malikî et-Tilimsânî inşâd etti (şîir okudu).”⁶⁴

E. Talebeleri

İbn Hacer ve ondan nakille sonraki kaynaklar Tîbî'yi tanıtırken onun tedris faaliyetleriyle uzun bir müddet meşgul olduğunu, Kur'an-ı Kerim tefsiri ve *Sahih-i Buhârî* derslerine devam ettiğini belirtmektedir.⁶⁵ Ancak uzun süren bu derslere katılan talebeler hakkında herhangi bir bilgi vermemektedirler.

59 *Haşiye ale'l-Keşşâf* Zemahşerî'nin *el-Keşşâf* adlı eseri üzerine yapılmış on iki ciltlik bir haşiyedir. Bazı yazmalar için bk. Süleymaniye ktp. Fatih no: 358; Laleli no: 328. Diğer eserleri için bk. Şener, “Çârperdî”, *DİA*, VIII, 231; Tîbî'nin haşiyesi ile hocasının haşiyesi arasında bir mukayese imkânını Kâtib Çelebi vermektedir. *Keşu'z-zunûn*'da iki haşiye de peş peşe zikredilmiş Tîbî'nin haşiyesinden bahsedilirken ‘O *Keşşâf*’ın en kıymetli haşiyelerindendir” bilgisi eklenmiştir. Bk. *Keşfu'z-zunûn*, II, 1475.

60 Hayatı için bk. İbn Hacer, *ed-Dürer*, I, 6; Kehhâle, *Mucemu'l-müellifin*, I, 4; Sübkî, *Tabakat*, III, 46.

61 Sübkî, *Tabakat*, X, 76.

62 Bk. *Mişkâtü'l-Mesâbih* hadis no: 2217. (*el-Kâşif*, V, 1699).

63 Tîbî, *el-Kâşif*, V, 1699.

64 Tîbî, *el-Hulâsa*, s. 126.

65 İbn Hacer, *ed-Dürer*, II, 69; Şevkânî, *el-Bedru't-tali*, I, 261; Süyûtî, *Buğye*, I, 523.

Tîbî'nin tesbit edilebilen talebeleri şunlardır:

1. Hatib et-Tebrizî

Hadis kaynaklarını bir araya getirmesi ve metinlerin isnadsız oluşu hasebiyle hadis okumalarında ayrı bir yeri olan *Mişkâtü'l-Mesâbih*'in müellifi Hatib et-Tebrizî, Tîbî'nin talebeleri arasında en meşhur olanıdır.

Veliyüddin Ebu Abdullah Muhammed b. Abdullah el-Hatîb'in ⁶⁶ hayatı hakkında yeterli bilgi yoktur. Doğum tarihi ve vefat tarihi bilinmemektedir. Ancak *Mişkat*'ı h.737 ve *Esmâü ricâli'l-Mişkât*'ı da h.740 senesinde bitirdiği dikkate alınırsa, Tebrizî bu tarihlerden sonra vefat etmiş olmalıdır.

Hatib et-Tebrizî hocası Tîbî'den bilebildiğimiz iki eserinden biri olan *Esmâü ricâli'l-Mişkât* isimli eserinin ferağ kaydında bahsetmektedir:

“Bu eserin cem'i, tehzîb ve teşzîzbini Allah'ın afv ve mağfiretine muhtaç kulların en zayıfı olan (ben) Muhammed b. Abdullah el-Hatîb b. Muhammed; hocam, efendim, Sultânü'l-müfessirîn, İmâmü'l-muhakkikîn Şerefü'l-mille ve'd-dîn, Huccetullâhi ale'l-müslimîn Hüseyin b. Abdullah b. Muhammed et-Tîbî'nin yardımıyla 20 Receb 740 senesinde bitirdim.”⁶⁷

Tîbî de *Mişkât* şerhinin mukaddimesinde Tebrizî'den bahsetmekte ve onun hakkında senada bulunmaktadır.⁶⁸ Yine *Mişkât* şarihlerinden Ali el-Kârî de ondan övgüyle bahsetmektedir.⁶⁹

2. Ali b. İsa el-Erdebîlî

Tîbî'nin bir diğer talebesi Ali b. İsa el-Erdebîlî'dir. Ali b. İsa, Tîbî'den istifade ettiğini Tîbî'nin eseri olan *et-Tibyan*'ın *Hadaiku'l-beyan* adlı şerhinin girişinde belirtmiştir.⁷⁰

Kâtip Çelebi de *Keşf*'te Ali b. İsa'nın Tîbî'nin talebesi olduğunu şöyle ifade etmektedir:

“O'nu (*et-Tibyan*) öğrencisi Ali b. İsa şerh etmiştir.”⁷¹

66 Kâtip Çelebi, *Keşfu'z-zunûn*, I, 1699.

67 Tebrizî, *el-İkmâl fî esmâi'-ricâl*, I, 340. (*el-Kâşif* I. cilt içinde). Ayrıca Tebrizî eserinin ferağ kaydında *Mişkât* gibi *el-İkmâl*'i de hocası Tîbî'ye arzettiğini ve onun da bu eseri beğendiğini belirtir.

68 Bakıyyetü'l-evliya, kutbu's-sulehâ, Şerefü'z-zühhâd ve'l-ibâd Veliyüddin Muhammed b. Abdullah el-Hatîb. Tîbî, *el-Kâşif*, II, 368.

69 Ali el-Kârî, *Mirkâtü'l-mefâtîh*, Beyrut 2010, I, 39.

70 Hulvânî, *el-İmam el-Hafız Şerafüddin el-Hüseyin b. Abdullah et-Tîbî*, I, 109.

71 Kâtip Çelebi, *Keşfu'z-zunûn*, I, 341.

3. Ömer b. Abdurrahman b. Ömer el-Farisî

Ömer b. Abdurrahman b. Ömer el-Farisî, Tîbî'nin talebeleri arasında zikredilmektedir. Siracüddin Ömer b. Abdurrahman el-Farisî. Sekizinci asır âlimlerinden olan Ömer el-Farisî'nin *Keşşâf* haşiyesi bulunmaktadır.⁷²

4. İsa b. el-Hâs Mahmud b. es-Sürmârî

Tîbî gibi *Keşşâf* a haşiyeye yazan İsa b. el-Hâs Mahmud b. es-Sürmârî de müellifin talebelerindendir.⁷³ Hanefî bilginlerden Şerafüddin İsa b. el-Has b. Mahmud es-Sürmârî el-Ayntâbî fakihliği ile de meşhurdur. Ayrıca meşhur *Sahih-i Buhârî* şarihi Bedrüddin el-Aynî'nin de hocalarındandır. Şerafüddin et-Tîbî ve Fahreddin el-Çarperdî'den istifade ettiği belirtilmiştir.⁷⁴ O da Tîbî ve emsalleri gibi *Keşşâf* ile ilgilenmiş dil ve belâğatta mütehasıs bir kimsedir.⁷⁵

Sehavî de İsa b. el-Has es-Sürmârî'nin Tîbî'nin talebesi olduğunu belirtmektedir.⁷⁶ Ayrıca O'nun Tîbî'den ders okumuş olduğunu meşhur *Sahih-i Buhârî* şarihi Aynî de belirtmektedir. Aynî kendisinden 'et-Tîbî: hocamın hocası şöyle dedi...' ⁷⁷ diye bahseder.

II. Eserleri

Şerafüddin et-Tîbî'nin tefsir, hadis, meânî ve beyan sahasında eserler telif ettiği kaynakların neredeyse tamamında ittifakla belirtilmektedir. Ancak burada söz konusu eserleri tanıtarak kısa bilgi vermeden önce değinilmesi gereken birkaç husus bulunmaktadır.

İlk olarak ona nisbet edilen *Keşfu Bustânî'l-ârifîn* isimli eserin değerlendirilmesi gerekir. Türkiye kütüphaneleri taramalarında Adana İl Halk Kütüphanesi'ne 000948 numarası ile kayıtlı *Keşfu Bustânî'l-Arifîn* isimli bir eser müellifimize nisbet edilmiştir. Eserin hâlihazırda Ankara Milli Kütüphane'de bulunan (Adana İl Halk Kütüphanesi koleksiyonu olarak) 01 Hk 948 arşiv numarası ile kayıtlı olan nüshayı -ki kayıtlı tek nüsha- inceleme imkânı bulduk. Müstensihinin Mustafa b. İbrahim olduğu belirtilen eserin konusu da aynen şu şekilde belirtilmiş:

“İslâm Dini-Sıhah Kitaplarındaki Hadisleri bir araya getiren kitaplar”

72 Hayatı, tahsil ve tedris faaliyetleri için bk. İbnu'l-İmâd, *Şezerâtü'z-zeheb*, VI, 143; Kâtib Çelebi, *Keşfu'z-zunûn*, II, 1480; Zirikli, *el-A'lâm*, V, 208; Kehhâle, *Mucemu'l-müellifîn*, VII, 289.

73 Ma'tûk, Salih Yusuf, *Bedruddin el-Aynî ve Eseruhu fî ilmi'l-hadîs*, Beyrut 1987, s. 131.

74 Sehavî, *ed-Dav'u'l-lâmi*, Beyrut ts., X, 131; Ma'tûk, *Bedruddin el-Aynî*, s. 131.

75 Ma'tûk, *Bedruddin el-Aynî*, s. 132.

76 Sehavî, *ed-Dav'u'l-lâmi*, X, 131.

77 Bazı örnekler için bk. Aynî, *Umdetü'l-karî fî şerhi Sahihi'l-Buhârî*, Beyrut ts., XX, 160; XXI, 254; XXII, 95; XXIII, 271.

Ancak mezkûr nüshanın 171. vrk. incelendiğinde eserin şarih Tîbî'ye değil, İbn Melek'e ait olduğu görülür. Metni incelediğimizde ise mukaddimenin mevcut olmadığı bu nüshanın metninin *Meşariku'l-envâr* şerhi *Mebariku'l-ezhâr* olduğu görülmektedir.

İkinci bir husus da *Esmâu ricâli'l-Miškât* isimli eserin müellife nisbetidir. Carl Brockelmann'ın müellife nisbet ettiği *Esmâu ricâli'l-Miškât* isimli eser de ona ait değildir.⁷⁸ Bu eser *el-Kâşif* in Hindâvî tarafından yapılan baskısında mukaddimeye eklenmiştir. Buradan mezkûr eserin meşhur ve malum olduğu şekliyle Tîbî'nin öğrencisi Hatib et-Tebrizî'ye ait olduğu anlaşılmaktadır.⁷⁹

Şerafüddin et-Tîbî'nin eserleri konusunda dikkat çeken bir başka husus da müellifin tefsiridir. Tîbî'nin *Keşşâf* haşiyesi dışında telif etmiş olduğu bir tefsirden de bahsedilmektedir. İbn Hacer O'nun bir tefsir yazmaya başladığı bilgisini vermektedir.⁸⁰ Süyûtî de tasnifleri arasında '*et-Tefsir*' isimli bir eserden bahsetmektedir.⁸¹ Ancak bu eser tamamlanabildi mi, tamamlandıysa nerede bu konuda elimizde herhangi bir bilgi bulunmamaktadır.

Müellifin eserleri arasında zikredilen bir başka çalışma da *Şerhu esmâillâhi'l-hüsnâ* adlı eserdir.⁸² Süleymaniye Ktp., Nuruosmaniye 2880 no'lu nüshayı incelediğimizde bunun müstakil bir eser olmadığı görülür. Çünkü 58 varaktan oluşan bu nüshanın elimizde mevcut bulunan Tîbî şerhindeki 45 sayfalık bölümün 'müstakil istinsahı' olduğu görülmektedir. İlgili bölüm de tek bir hadisin yani el-Esmâu'l-hüsnâ'nın zikredildiği bölümün şerhidir.⁸³ Süleymaniye'deki nüshanın ferağ kaydını incelediğimizde de bu duruma işaret edildiği görülmektedir:

“Şerafüddin et-Tîbî'nin *Miškât* şerhinden istihrac edilen (oradan çıkarılarak yazılan) *el-Esmâu'l-hüsnâ şerhi* Allah'ın yardımı ve tevfiği ile bitti. Bunu el-Fakir el-Hac Ömer İbnu'l-Hac Ahmed b. Halife yazdı.”⁸⁴

Bu bilgiler de eserin müstakil bir telif olmadığını, şerhin bir bölümünün ayrı istinsahı olduğunu göstermektedir.

78 Brockelmann, *GAL*, II, 76; *GAL (Ar.)*, VI, 238.

79 Eser için bk. Tebrizî, *el-İkmâl fî Esmâi'-'ricâl*, s. 340. Yani eserin son sayfasında Tebrizî eseri bitirdiği tarihten ve hocası Tîbî'den bahsetmektedir.

80 İbn Hacer, *ed-Dürer*, II, 69.

81 Süyûtî, *Buğye*, s. 522.

82 Brockelmann, *GAL*, II, 76; *GAL (Ar.)*, VI, 238; Hulvânî, *el-İmam el-Hafız Şerafüddin el-Hüseyn b. Abdullah et-Tîbî ve Memnhecuhu fî Kitabihî el-Kâşif an Hakaiki's-Sünen*, (Doktora Tezi, Ümmü'l-Kurâ), Mekke 1998.I, 146; Özkan, “Tîbî”, *DİA*, XLI, s. 126. Ayrıca günümüzde yapılan tez çalışmalarında da bu eser Tîbî'ye nisbet edilmiştir.

83 *el-Kâşif*, II, 1765-1815.

84 Süleymaniye ktp., Nuruosmaniye no: 2880, 58b.

A. Şerhu/Haşıyetü'l-Keşşâf

Başlıkta kısaca zikrettiğimiz eserin tam adı şöyledir: *Fütûhu'l-ğayb fî (ve'l)-keşf an kına 'i'r-rayb (Şerhu/Haşıyetü'l-Keşşâf)*. Müellifin *Mişkât* şerhiyle beraber en meşhur eseridir. Bu eser Zemahşerî'nin meşhur *el-Keşşâf*'ının en güzel haşıyelerinden sayılmaktadır.⁸⁵

Süyûtî, Tîbî'nin bu şerhi rüyasında Hz. Peygamber'i (s.a.v.) gördükten sonra yazdığını belirtmektedir.⁸⁶ Hocaları ve talebeleri bölümünde de görüldüğü gibi Tîbî'nin hocalarının ve talebelerinin de *Keşşaf* üzerine haşıyeleri bulunmaktadır. Bu özellik de dönem için ayrıca ele alınması gereken önemli bir husustur.

Müellif bu eserde kıraat vecihlerini zikretmiş, kelimelerin anlamlarındaki ince noktaları dikkatle ele almış ve özellikle beyan ilmi ile alakalı inceliklere fazlaca yer vermiştir. Hatta bundan dolayı tenkit edilmiştir.⁸⁷ Bilmen 'lüzumundan fazla nukat-ı beyânîyye' irad edilmiştir' denilerek tenkit edilmesinin eserin kıymetini azaltmayacağını belirtmiştir.⁸⁸

Tîbî'nin eserlerini dil ve belâğat açısından inceleyen Muhammed Rıfat ez-Zencir, O'nun Zemahşerî'den etkilendiğini belirtmekte hatta *Mişkât* şerhinin ismi olan *el-Kâşif an hakaiki's-sünen*'de dahî *el-Keşşâf*'ın⁸⁹ tesirinin olduğunu belirtmektedir.⁹⁰ Ona göre bu etki sadece dille sınırlı olup, Tîbî onun görüşlerinden etkilenmemiştir.⁹¹

el-Kâşif'in muhakkiklerinden olan Hindâvî ileride bahsedileceği üzere eserin bazı yerlerine notlar koyarak Tîbî'yi tenkit etmiştir. Tenkit ettiği noktalardan biri de O'nun sıfatları yorumlama konusunda mutezilî olan Zemahşerî'den etkilenmesi meselesidir. Hindâvî şöyle demektedir:

“Tîbî burada Zemahşerî'den naklederek yaptığı tevilde ondan etkilenmiştir. Zemahşerî'nin sıfatlar konusundaki görüşü Ehl-i Sünnet ve'l-cemaate muhaliftir...”⁹²

Şerafüddin et-Tîbî'nin bu eserini ve dönemdeki etkisini İbn Haldun şu şekilde ifade etmektedir:

“...Şerafüddin et-Tîbî'nin bir eseri elimize geçti. Zemahşerî'nin kitabını şerh ettiği bu eserinde, onun ifadelerini teker teker ele alıyor ve Mutezile mezhebinin

85 Kâtib Çelebi, *Keşfu'z-zunûn*, II, 1478.

86 Süyûtî, *Buğye*, s. 523. Bu rüyadan *Keşfu'z-zunûn*'da da bahsedilmektedir. Bk.Çelebi, *Keşfu'z-zunûn*, II, 1478.

87 Kâtib Çelebi, *Keşfu'z-zunûn*, II, 1478.

88 Bilmen, *Büyük Tefsir Tarihi*, s. 371.

89 *el-Keşşaf an hakâiki ğavamidi't-tenzil; el-Kâşif an hakâiki's-sünen*

90 Zencîr, *el-Funûn ve'l-beyânîyye*, s. 16.

91 Zencîr, *el-Funûn ve'l-beyânîyye*, s. 17.

92 Tîbî, *el-Kâşif*, V, 552.

delillerini çürütüyor. Kur'an ayetlerindeki belâğatın Mutezile'nin ileri sürdüğü şekilde değil, ehl-i sünnetin söylediği şekilde olduğunu açık bir şekilde ortaya koyuyor. Evet, belâğatın diğer sanatlarıyla birlikte, bu hususu da çok güzel bir şekilde izah ediyor: 'her ilim sahibinin üzerinde, daha iyi bilen bir vardır.'⁹³⁹⁴

Ömer Nasuhî Bilmen de "Tîbî'nin *Haşiye*'si olmaksızın *Keşşâf*'ı okumak caiz değildir" denildiğini belirtmekte ve bu kanaate katıldığını şu cümlelerle ifade etmektedir:

"Çünkü Tîbî merhum Ehl-i sünnet ulemasından olduğu cihetle *Keşşâf*'taki itizal meselelerini tetkik ve tenkit eder, Zemahşerî'nin maksadını tervic için ibareler arasında pek kapalı olarak îrad ettiği Mutezile akîdelerini bulup meydana çıkarır.⁹⁵

Bu eser üzerine ihtisar, telhis türünden çalışmalar yapılmıştır.⁹⁶ Eserle ilgili değinilmesi gereken bir husus da, haşiye'nin *el-Kâşif*'in de kaynakları arasında yer almasıdır. Hindavi'nin "*Fütûhu'l-ğayb*; Tîbî'nin Zemahşerî'nin *Keşşâf*'ına haşiyesi. O sonrakilerin kendisinden nakilde bulunduğu en büyük ve en eski haşiyelerdendir."⁹⁷ şeklinde takdim ettiği esere Tîbî farklı vesilelerle atıfta bulunmaktadır. O, *Fütûh'ul-ğayb*⁹⁸ ve *Şerhu'l-Keşşâf*⁹⁹ ismiyle zikrettiği bu esere çoğu zaman özet halinde bahsettiği bir meselenin ayrıntılı bilgisi için atıfta bulunmaktadır. Ancak burada mühim olan Tîbî'nin bu esere farklı iki isimle ve kendisine aidiyetini de teyid ederek başvuru kaynağı olarak işaret etmesidir.

B. *el-Kâşif an hakâiki's-sünen (Şerhu't-Tîbî alâ Mişkâtî'l-Mesâbih)*

el-Kâşif, Mişkâtü'l-Mesâbih'in ilk şerhidir. Tîbî bu şerhin mukaddimesinde belîğ cümlelerle kısaca hamdele, salveleyi zikretmiş muhaddislerin ümmetin muallimi oluşundan ve *Keşşâf* haşiyesini tamamladığından bahsettikten sonra Tebrizî ile *Mesâbih* hadisleri hakkında yaptığı bir istişareden bahseder ki bu istişareden *Mişkâtü'l-Mesâbih* gibi bir eser ortaya çıkmıştır.

Müellif eserin mukaddimesinde özetle şu hususları ele almıştır:

Tebrizî *Mişkâtü'l-Mesâbih*'i tamamladıktan sonra ciddiyetle eser üzerine şunları yapmaya giriştim:

Kapalı yerlerin şerhi, problemleri ifadelerin çözümü, geniş ve kapalı bölüm-

93 Yusuf Suresi, 76.

94 İbn Haldun, *Mukaddime*, II, 616.

95 Bilmen, *Büyük Tefsir Tarihi*, s. 371.

96 Kâtib Çelebi, *Keşfu'z-zunûn*, II, 1478.

97 Tîbî, *el-Kâşif*, VIII, 2466.

98 Bazı örnekler için bk. Tîbî, *el-Kâşif*, II, 673, III, 1059, IV, 1194, 1213, 1375, V, 1634, 1718 VI, 1871, VII, 2350, VIII, 2466, X, 3258, XI, 3521, XII, 3948.

99 Bazı örnekler için bk. Tîbî, *el-Kâşif*, VI, 1853-54, X, 3291.

lerin özetlenmesi, lügat, nahiv, meânî, beyân ilminin gereği olan nükteleri ve la-tifeleri açığa çıkarmak. Bunları da -Allah sa'ylerini meşkûr eylesin- imamların kitaplarını araştırdıktan sonra özel işaretlerle belirterek yaptım.¹⁰⁰

Bu işaretleri ve remizleri Tîbî şu şekilde belirtmiştir¹⁰¹:

Meâlimu's-sünen خط¹⁰², *Şerhu's-sünne* حس¹⁰³, *Şerhu Sahîh-i Müslim* مح¹⁰⁴, Zemahşerî'nin *el-Fâik* isimli eseri فا¹⁰⁵, Rağîb'in *Müfredât*'ı غب¹⁰⁶, Cezerî'nin *Nihaye'si* نه¹⁰⁷, Şeyh Türibişti تو¹⁰⁸, Kadı Nasıruddin قض¹⁰⁹, Muzhir مظ¹¹⁰, Eşref شف¹¹¹.

100 Tîbî, *el-Kâşif*, II, 368.

101 Tîbî, *el-Kâşif*, II, 369.

102 Hattâbî (ö. 388/998) tarafından telif edilen *Meâlimu's-sünen*; Ebû Dâvûd'un *es-Sünen*'inin şerhi olup ilk hadis şerhi olarak bilinmektedir. Müellif ve eser için bk. Çakan, *Hadis Edebiyatı*, s. 186-188; Karacabey, Salih, "Hattâbî", *DİA*, XVI, 489-491.

103 Ferrâ el-Begavî'nin (ö. 516/1122) derleyip şerhettiği hadislerden oluşan eseri. Eser hakkında bilgi için bk. Sancaklı, Saffet, Begavî ve Hadis Sahasındaki Çalışmaları, *Diyanet İlmî Dergi*, sy. 3(1998), cilt: XXXIV, s. 79-94; Hatiboğlu, İbrahim, "Şerhu's-sünne", *DİA*, XVIII, 569-570.

104 Tîbî'nin *Şerhu Sahîh-i Müslim* diyerek bahsettiği eser İmam Nevevî'nin *Sahîh-i Müslim*'e yazmış olduğu *Minhâc* isimli şerhtir. Müslim şerhleri ve *Minhâc* için bk. Katib Çelebi, *Keşf*, I, 557-558. Ayrıca bk. Çakan, *Hadis Edebiyatı*, 190-191.

105 Zemahşerî'nin (ö. 538/1144) telif etmiş olduğu *el-Fâik fî garibi'l-hadîs*, garibu'l-hadîs konusunda meşhur eserlerden birsidir.

106 Rağîb el-İsfahânî (ö.?), *Müfredatü elfâzi'l-Kur'an* isimli eser ve özellikle vefat tarihindeki farklılıklar için bk. Kara, Ömer, "Rağîb el-İsfahânî", *DİA*, XXXIV, 398-401.

107 İbnü'l-Esir'in *en-Nihâye fî garibi'l-hadîs* isimli eseri için bk. Kutluay, İbrahim, İbnü'l-Esir el-Cezerî'nin *en-Nihâye fî Garibi'l-Hadis ve'l-Eser* Adlı Eserinin Garibü'l-Hadis Edebiyatı İçindeki Yeri ve Metodu, Uluslararası Şırnak ve Çevresi Sempozyumu (14-16 Mayıs 2010) International Şırnak and Its Vicinity Symposium (14-16 May 2010), 2010, s. 767-780.

108 İmam Ebu Abdullah Fazlullah es-Samed et-Türibişti (ö. 661/1263) *el-Müyesser fî Şerhi Mesâbihi's-sünne* isimli *Mesâbihi* şerhinin müellifidir. Müellifin nisbesi Türkçe çalışmalarda Türibişti veya Türibişti şeklinde zikredilmiştir. Burada Türibişti şeklindeki zabtın tercih edilmesinin sebebi İmam Süyûtî'nin *Lübbü'l-Lübâb fî târihi'l-ensâb* isimli eserinde vermiş olduğu bilgilerin esas alınmasıdır. Müellifin yapmış olduğu tariftin nisbenin okunuşunun şöyle olduğu ortaya çıkmaktadır: التَّوْرِيْشِيْ. Bk. Süyûtî, *Lübbü'l-Lübâb fî târihi'l-ensâb*, Bağdat ts., s. 55. Türibişti'nin hayatı ve *el-Müyesser* hakkında kısa bilgi için bk. Türibişti, *el-Müyesser*, Mekke 1429/2008, I, 23-28. (naşir mukaddimesi)

109 Burada müellifin Kadı Nasıruddin ile kasdettiği Nasıruddin Abdullah b. Ömer el- Beyzâvî (ö. 685/1286) ve Meşhur *Mesâbihi* şerhi *Tuhfetü'l-ibrâr*'dır. Şerh ve müellifi hakkında bilgi için bk. Beyzâvî, *Tuhfetü'l-ibrâr*, Riyad 1432/2011, I, 12-22, 41-51. (naşir mukaddimesi)

110 Allâme Muzhiruddin Hüseyin b. Muhammed (ö. 727/1327) ve *Mesâbihi* şerhi *el-Mefâtihi fî Şerhi'l-Mesâbihi* için bk. Kâtib Çelebi, *Keşfu'z-zunûn*, II, 1699; Muzhiruddin, *el-Mefâtihi fî şerhi'l-Mesâbihi*, Ürdün 2012, I, 13-15 (naşir mukaddimesi)

111 Müellifin ismini şu şekilde kaydeden Katib Çelebi vefat tarihi ve eser hakkında herhangi bir bilgi vermemiştir: Şeyh Ebu Abdullah İsmail b. Muhammed b. İsmail b. Ömer el-Eşref. İfade için bk. Kâtib Çelebi, *Keşfu'z-zunûn*, II, 1701.

Görüldüğü gibi Tîbî çok sık kullandığı kaynakları ve onları hangi remizle ifade ettiğini mukaddimede belirtmiştir. Şerhlerde çok sık görülmeyen bu kullanım eser için oldukça dikkat çekici bir husustur.

Tîbî şerhin mukaddimesinde kısaca bu kaynaklardan istifade ederken takip edeceği metod hakkında da bilgi vermiştir. En çok önem verdiği ve itimad ettiği Nevevî'nin *Müslim* şerhidir. Çünkü ona göre bu şerh en derli toplu, az ulaşılan (kıyıda-köşede kalmış) rivayetleri en güzel şekilde kayıt altına alan bir şerhtir.¹¹²

Şerhler arasında Nevevî'nin şerhine olan özel ilgisinin sebeplerini de açıklayan Tîbî herhangi bir kaynak zikredilmeyen kısımların kendi görüşleri olduğunu da ifade etmektedir.¹¹³

Şerhte *Mesâbih* hadislerinin lafızlarında eseri istinsah eden müstensihlerden kaynaklanan bazı değişiklikler bulunduğu dikkat çeken Tîbî bunları gerekçelerini ortaya koyarak tashih ettiğini belirtmektedir.¹¹⁴

Eserini *el-Kâşif an hakâiki's-sünen* şeklinde isimlendirdiğini belirten müellif bundan sonra hadis usûlünü mukaddime, mekasid ve hatime şeklinde üçe ayırarak özetlemektedir.¹¹⁵

Görüldüğü gibi *el-Kâşif*'in teferruatlı ve uzun bir mukaddimesi bulunmamaktadır. Müellif tafsilatlı kısmı hadis usulü ihtisarına ayırmıştır. Ancak bu kısa bölümde şerhin yazılmasının üç ana sebebi bulunduğu sonucuna varabiliriz:

- *Mişkâtü'l-Mesâbih*'te halledilmesi gereken müşkiller, çözülmesi gereken problemler vardır.

- *Mişkâtü'l-Mesâbih*'teki rivayetlerin dil ve belâgat ilminin gerektirdiği şekilde ele alınarak lafızların inceliklerinin ortaya konulması gerekmektedir.

- *Mesâbih* nüshalarında tashih edilmesi gereken bazı problemler vardır.

Bir garîbü'l-hadis kaynağı olması ümid edilerek telif edilen *el-Kâşif*'te¹¹⁶ hadislerin lafız manalarını tesbite itinâ gösterildiği, hatta kelimelerin etimolojisi hakkında bilgi verildiği, kelime ve cümleler arası nüanslara yoğun bir şekilde dikkat çekildiği, cümlelerin anlamını tesbit etmek için sıkça i'rab tahlilleri yapıldığı ve özellikle meânî, beyân ve bedî' ilimlerinden yoğun bir şekilde istifade edildiği görülmektedir.¹¹⁷

Bu özellikleri ile öne çıkan Tîbî'nin *Mişkât* şerhi, yazıldığı asırdan başlaya-

112 Tîbî, *el-Kâşif*, II, 369.

113 Tîbî, *el-Kâşif*, II, 369.

114 Tîbî, *el-Kâşif*, II, 369.

115 Tîbî, *el-Kâşif*, II, 370-412.

116 Tîbî, *el-Kâşif*, II, 383.

117 Birkaç örnek için bk. Tîbî, *el-Kâşif*, III, 778, 885, III, 1067, VII, 2097, VII, 2286, VIII, 2456-57, IX, 2761.

rak her dönemde hadis şarihlerinin temel müracaat kaynakları arasında yer almıştır. Tîbî'nin kendisinden sonraki şerhlere “bir şekilde tesiri” açısından meseleyi ele aldığımızda müellifin ismini göremeyeceğimiz şerh neredeyse yok gibidir. Hadis şerh literatürü söz konusu olduğunda akla ilk gelen şarihlerden olan İbn Hacer (ö. 852/1449) ve Aynî'nin (ö. 855/1451) *Sahih-i Buhârî* şerhlerinin kaynakları arasında Tîbî'nin şerhi yer almaktadır. İbn Hacer ve Aynî dışında Süyûtî (ö. 911/1505), Münâvî (ö. 1031/1622), Maliki fakihî Zürkânî (ö. 1122/1710), Şevkânî (ö. 1250/1834), Ebû't-Tayyib el-Azîmâbâdî (ö. 1329/1911), Abdurrahmân el-Mübârekpûrî (ö. 1353/1935) gibi meşhur şarihler de *el-Kâşif*'ten istifade etmişlerdir.

Tîbî'nin hadis şerh literatürüne etkisi konusunda *Mişkât* şerhlerinin ise ayrı bir yeri bulunmaktadır. Çünkü Tîbî'den sonraki bütün *Mişkât* şarihleri eserin ilk şarihinden ziyadesi ile istifade etmişlerdir. *Mişkât* şerhleri arasında Tîbî'den en çok istifade ederek ona atıfta bulunan müellifin Ali el-Kârî ö. 1014/1605) olduğu özellikle belirtilmelidir. *Mirkâtü'l-meîâtih* isimli eserini neredeyse Tîbî'nin şerhini merkeze alarak telif eden Ali el-Kârî *el-Kâşif*'ten en çok istifade eden ve ona atıfta bulunan müelliftir.

C. *el-Hulâsâ fî usûli'l-hadis*

İbnu's-Salah'ın *Mukaddime*'si, Nevevî'nin *et-Takrib ve't-teysir*'i, Bedreddin İbn Cema'a'nın *el-Menhel*'i gibi eserlerden özetlenip İbnü'l-Esir'in *Camiu'l-usûl*'den bazı bilgiler ilavesi ile tasnif edilmiştir. Mukaddime, makasid ve hatime olarak üç bölüme ayrılmıştır.¹¹⁸

Eser Subhî es-Sâmerrâî tarafından 1985'de Beyrut'ta neşredilmiş olup üzerine şerh, ihtisar türü çalışmalar yapılmıştır. Bunların en meşhuru Cürçânî'nin haşiyesidir. Cürçânî'nin haşiyesinin daha çok *el-Kâşif* mukaddimesinde bulunan usul özeti -ki bu da *el-Hulâsâ*'nın Tîbî tarafından yapılan muhtasarıdır- ile benzerlik arzettiği de belirtilmelidir.

Bu haşye Leknevî tarafından *Zaferü'l-emânî bi şerhi Muhatasari's-Seyyid eş-Şerif el-Cürcanî fî mustalahi'l-hadis* ismiyle şerhedilmiştir.

Tîbî'nin *el-Hulâsâ*'da genel olarak klasik İbnu's-Salâh çizgisini benimsediği görülmektedir. Usul sahasında sonraki dönemlerde ondan söz ettiren mevzu kudsî hadise yapmış olduğu tariiftir. el-Hadîsü'l-kudsî ifadesinin bir terim olarak VI. (XII.) yüzyıldan itibaren bu konuda yazılmaya başlanan derleme çalışmalarından sonra ortaya çıktığı, ancak tanımını ilk defa Tîbî'nin yaptığı belirtilir.¹¹⁹

118 Bk. Tîbî, *el-Hulâsâ fî usûli'l-hadis*, s. 31.

119 Yılmaz, Hayatî, “Kudsî Hadis”, *DİA*, XXVI, 318; Yıldırım, Enbiya “Kudsî Hadisler Üzerine Genel Bir Değerlendirme”, *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sy. 2 (2009), cilt: 13, s. 41.

el-Hulâsa incelendiğinde konuya temas edilmediği söz konusu tarifi *Miškât* şerhi *el-Kâşif*’te aşağıdaki şekilde yapıldığı görülmektedir:

“**Hadis-i Kudsî**; Allah-u Teâlâ’nın uyku veya ilhamla Nebîsine manasını bildirdiği şeydir. Nebî (s.a.v.) bu manayı ümmetine kendi cümleleri ile haber verir. Hz. Peygamber diğer hadisleri; kudsî hadisleri Allah’tan (c.c.) rivayet edip ona izafe ettiği gibi Allah’a izafe ederek ondan rivayet etmemiştir. **(Tîbî) Ben derim ki**: Kur’an-ı Kerim’in kudsî hadislere üstünlüğü şudur; kudsî hadis her ne kadar çoğu zaman bir melek vasıtasıyla olmasa da ikinci dereceden ilâhî bir nassdır. Çünkü onda gözetilen şey lafızdan çok mânâdır. Vahiyde ise hem lafız hem de mânâ gözetilir. Buradan (Kudsî hadis-Kurân ilişkisinden) diğer hadislerin mertebesi de anlaşılır.”¹²⁰

D. et-Tibyân fî’l-meânî ve’l-beyân

Bizzat Tîbî tarafından şerhedildiği belirtilen eser, 725 senesinde telif edilmiştir.¹²¹ Ancak bu şerhin hâlihazırda herhangi bir nüshası bilinmemektedir.

el-Kâşif’in nâşiri ve aynı zamanda bu eseri de neşreden Hindâvî ise *Tibyân*’ı şöyle tanıtır:

“*et-Tibyân fî’l-meânî ve’l-beyân*: belağat ilimleri ile ilgili Tîbî’nin eseridir. Ben bu eserin tahkiki ve neşrini Mekke’deki el-Mektebetü’t-ticâriyyede yaptım. *Tibyan* şerhine gelince Hafız İbn Hacer bu şerhi eserin şerhi olarak zikretti... Ben bu şerhe ulaşamadım.”¹²²

el-Kâşif’e göz attığımızda ise hem *et-Tibyân*’dan hem de *şerh*’inden bahsedildiği görülmektedir.¹²³ Müellif bazı belağat meselelerinde teferruatlı örnek isteyenler için *et-Tibyan*’ı kaynak olarak göstermekte,¹²⁴ başka bir yerde de yine aynı maksatla eserin şerhine işaret etmektedir.¹²⁵ Bu bilgi en azından eserin şerhinin bizzat müellifi tarafından yapıldığı bilgisini teyit etmektedir.

Ayrıca *et-Tibyan* üzerine talebesi Ali b. İsa el-Erdebîlî *Hadaiku’l-beyan fî şerhi’t-Tibyan* ismiyle, Abdüllatif el-Kirmanî el-Hanefî *Şerhu’t-Tibyan* adıyla birer şerh çalışması yapmışlardır. *et-Tibyan* hakkında yakın dönemde de Abdüsettar Hüseyin Mebrûk Zemmût tarafından 1977 senesinde Ezher Üniversitesinde

120 Tîbî, *el-Kâşif*, II, 470.

121 İbn Hacer, *ed-Dürer*, II, 69; Brockelmann, *GAL*, VI, 239.

122 Tîbî, *el-Kâşif*, VI, 1770. (naşir notu)

123 *Tibyân*’ın şerhinden bahsedilen bölümler için bk. Tîbî, *el-Kâşif*, II, 488, III, 1066, VI, 1770, XII, 3889.

124 “...Meânî ve bayân konusunda daha çok örnek isteyenlerin *Kitabu’t-Tibyan* ve *Şerh*’ine bakmaları gerekir.” Bk. Tîbî, *el-Kâşif*, II, 434, 488; “onun hakkında açıklama *Tibyan şerhinde* geçti”. Ayrıca bk. Tîbî, *el-Kâşif*, VI, 1770, 1825, XII, 3845.

125 Tîbî, *el-Kâşif*, IV, 1770.

Kitabu 'et-Tibyan fî'l-beyan' li'l-İmam et-Tîbî el-müteveffa h. 743 başlıklı bir doktora tezi hazırlanmıştır.¹²⁶

E. *Letâifü't-tibyân fî'l-meânî ve'l-beyân*

Eser Sekkâkî ve Fahreddin er-Razî'nin meânî ve beyan konularındaki eserlerin özeti mahiyetindedir. Hindâvî tarafından Mekke'de (ts.) ve Halîfe Hasan Halife tarafından Kahire'de 1990'da neşredilmiştir.¹²⁷

F. *Mukaddime fî ilmi'l-hisâb*

Kaynaklarda Şerafüddin et-Tîbî'nin eserleri arasında *Mukaddime* de zikretilir. Bu risalenin Beyazıd kütüphanesinde 4503 no ile kayıtlı nüshası incelendiğinde 17 varaklık bir metin ve temel matematik işlemlerinin ele alındığı bir risale olduğu tespit edilmiştir. Kitabın zahriyesinde müellif ve eserin ismi mevcuttur.

İlhanlılar döneminde matematik ve astronomi sahasında farklı bir gayretin olduğundan bahsedilmisti. Tîbî'nin İslâm tarihindeki matematik çalışmalarında bir şekilde yerinin olduğu, matematikçiler arasında zikredildiği ilgili bazı çalışmalarda da kaydedilmiştir.¹²⁸

Dolayısıyla müellif tefsir, hadis, meânî, beyân gibi sahalar yanında riyâzî ilimlerle de uğraşmıştır.

III. Şahsiyeti

Şerafüddin et-Tîbî'nin ahlakı ve şahsiyetine dair İbn Hacer ve ondan istifade eden sonraki kaynaklar bazı bilgiler sunmaktadır. Bunlar arasından en dikkat çekici olanı bidatçı akımlara karşı mesafeli duruşudur. Buna göre o kendisinin de yaşadığı Tebriz'i merkez edinen ve İlhanlıların desteğiyle revaç bulan felsefî akımlara ve bidat ehline karşı Ehl-i sünnet görüşlerini müdafaa etmiştir.¹²⁹

Tîbî'nin yaşadığı dönemde revaç bulan Şîilik faaliyetleri İlhanlı idarecisi Olcaytu Han'ın Şîiliği devletin resmî mezhebi haline getirmesi ile farklı bir boyut kazanmış ve Şîiler devlet içindeki etkinliklerini arttırmışlardır.¹³⁰

126 Tîbî'nin belâgat ilimlerine olan ilgi ve vukûfiyetini *Keşşâf'a* yazmış olduğu haşiye, *Mişkât'a* yazmış olduğu şerh, *et-Tibyân* ve *Letâifü't-tibyân* isimli eserleri açıkça ortaya koymaktadır.

127 Özkan, "Tîbî", *DİA*, XLI, 126.

128 Güney, Ahmet Faruk, "İslâm-Türk Matematik Tarihinde İlk Eser: Salih Zeki'nin Âsâr-ı Bâkiye'si", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, Cilt 4, sy. 2 (2004), 681-685, s. 684.

129 İbn Hacer, *ed-Dürer*, II, 69; Şevkânî, *el-Bedru't-talî*, I, 261; Zirikli, *el-A'lâm*, I, 107, Özkan, "Tîbî", *DİA*, XLI, 125.

130 Spuler, Bertold, *İran Moğolları*, Türk Tarih Kurumu Basımevi Ankara 1987, s. 212; Şahin, Hanifi, *İlhanlılar Döneminde Şîilik*, Ötüken Neşriyat İstanbul 2010; s. 184.

Bu dönemde Sünnîlere karşı sert tedbirler alınmıştır.¹³¹ Meselâ camilerde îrâd edilen hutbelerde Hz. Ebu Bekir, Hz. Ömer ve Hz. Osman'ın isimleri kaldırılmış, yerlerine Hz. Ali, Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin'in isimleri okunmaya başlanmıştır.¹³² Daha önce dört halifenin isimlerinin yazılı olduğu paralar on iki imamın isimlerine göre basılmıştır.¹³³ Bütün İran'da ve Şia (nın hâkim olduğu) şehirlerde ezana “hayye ala'l-hayri'l-amel” ibaresi eklenmiştir.¹³⁴

Şia'nın İlhanlı idaresindeki bu baskı ve uygulamaları yukarıda zikredilenlerle sınırlı kalmamıştır. Ehl-i Sünnet dünyası için sembolik anlamdan öte kıymetleri olan sahabe ile ilgili belli başlı eleştirileri ihtiva eden eserler de telif edilmiştir. İbnü'l-Mutahhar el-Hillî'nin (ö. 726/1325) yazmış olduğu *Minhâcu'l-kerâme* isimli eser burada örnek olarak zikredilebilir.¹³⁵ Bu eser el-Hillî'nin muasırı olan İbn Teymiye'nin (ö. 728/1328) dikkatini çekmiş ve hacimli eseri *Minhâcü's-sünne*'sini söz konusu eseri tenkit gayesiyle telif etmiştir.¹³⁶ Tîbî'nin muasırı olan bu iki müellife ait olan eserler dönem içindeki ehl-i sünnet-şia münakaşaları açısından oldukça önemlidir.¹³⁷

Olcaytu'nun Sünnîlere yaptığı ya da yapılmasına imkân sağladığı baskının boyutunu ‘yaşamaya devam etseydi Şiî-Sünnî çatışması bitmez tükenmez bir hal alarak devam edecekti’¹³⁸ şeklindeki tesbit göstermektedir. Çünkü Olcaytu'nun Şiî akidesine bağlılığı onu, Hz. Ebu Bekir ve Hz. Ömer'in mezarlarının açılıp kemiklerinin başka bir yere naklini düşünecek kadar ileri götürmüştür.¹³⁹

Sünnîlere göre eğer Olcaytu erken vefat etmemiş olsaydı, Şiîlik Irak ve İran'da yayılma imkânı bulduğu gibi, Mekke ve Medine'de de yayılacaktı. Mekke Emîri Humeyse b. Ebu Nümejr el-Haseni, Mekke halkına karşı kendisine yardımda bulunması için Olcaytu'dan destek sözü almıştır. Bu söz üzerine Horasan'da hazırlanan büyük bir ordu onun emrine tahsis edilmiştir. Ancak onun ani ölümü Şiîleştirme girişimlerini akâmete uğratmıştır.¹⁴⁰

131 Müstevfî O'nun döneminde zulüm görülmediği, İslâm'ın güçlendirilmesi için uğraşıldığı, diğer dinlere yaptırımda bulunulduğunu belirtmektedir. Müstevfî, Hamdullah b. Ebi Bekr, *Tarih-i Güzîde*, Tahran 1392, s. 607.

132 İbn Battûta, *İbn Battûta Seyahatnamesi*, I, 286; Kaşânî, *Tarih-i Olcaytu*, s. 130; Şahin, *İlhanlılar Döneminde Şiîlik*, s. 184-185.

133 Spuler, *İran Moğolları*, s. 212.

134 Kâşânî, *Tarih-i Olcaytu*, s. 136.

135 Eser hakkında genel bilgi için bk. Salih Sabri Yavuz, “Minhâcu'l-kerâme”, *DİA*, XXX, 109-110.

136 Eser hakkında bilgi ve genel olarak muhtevası için bk. Kâtib Çelebi, *Keşfu'z-zunûn*, İstanbul 1941, II, 1872; Salih Sabri Yavuz, “Minhâcu's-Sünne”, *DİA*, XXX, 110-111.

137 Bu dönemde sahabeye yapılan ithamların bir kısmı ve bunların değerlendirmeleri için bk. Mehmet Efendioğlu, *Sahâbeye Yöneltilen Tenkitler*, İstanbul 2011, s. 260 vd.

138 Spuler, *İran Moğolları*, s. 212.

139 T.H., “Olcaytu”, *İA*, IX, 389.

140 İbn Kesir, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, Beyrut 1981, XIV, 78. Ayrıca bk. Spuler, *İran Moğolları*, s. 212.

Bu dönemde Tîbî'nin özellikle *Mişkât* şerhi *el-Kâşif*'te dolaylı da olsa bu meselelerin etkisini görmek mümkündür. Yukarıda da görüldüğü gibi Şîîlik faaliyetlerinin merkezinde sahabe ile ilgili yaklaşımlar yer almaktadır. Tîbî'ye göre sahabe-i kirâmı sevmemek -maazallah- peygamberi sevmemek anlamına gelir ve 'bazı Malikîlerin görüşü olan sahabeye sövenin dünyada ölümü gereklidir' görüşü haklı olur.¹⁴¹

Hilafet konusuna da değinen Tîbî'ye göre, Hz. Ebu Bekir'in namaz için vekâletinde, Hz. Peygamberin yerine geçmesine *tariz* vardır.¹⁴² Aynı şekilde Hz. Peygamber'in 'eğer birini Halil edinseydim Ebu Bekir'i Halil edinirdim...' ¹⁴³ hadisini şerh ederken de Hz. Ebu Bekir'in halifelîği hakkında Hz. Peygamber'den sarîh bir ifadenin gelmediğini nakleden şarih, Şîa'nın bu konuda Hz. Ali lehine nass iddia ve propagandalarının Müslümanların ittifakı ile aslı olmayan batıl iddialar olduğunu belirtir. Ona göre böyle bir nass iddiasını 'yanında Kur'an'da olmayan bir şey var mı' diye sorulduğunda verdiği cevapla bizzat Hz. Ali yalanlamıştır. İmamet ve hilâfet konusunda herhangi bir nass olsaydı Hz. Ali bunu muhakkak açıklardı.¹⁴⁴

Sahâbenin fitne dönemindeki konumuna da değinen Tîbî, Muâviye'nin seçkin olan sahabenin adil ve fazıl bir ferdi olduğunu belirtir. Ona göre sahabe arasında meydana gelen savaşlarda, sahabenin her biri kendine göre doğru bulduğu bir gerekçe ile hareket etmiştir. Meydana gelen olayların hiçbirini onları adil olmaktan çıkarmaz. Çünkü onlar müctehiddir, sonraki müctehidler nasıl bazı meselelerde ihtilaf etmişlerse onlar da ictihadda bulunmuştur.¹⁴⁵

Fitne olaylarını değerlendirdiği başka bir yerde ise sahabenin her birinin müctehid olduğunu ifade eden Tîbî, her ne kadar Hz. Ali içtihadında isabetli olsa da bu konuda diğerlerine tan etmenin doğru olmadığını düşünmektedir. Ona göre Mümin için bu konuda en doğrusu Hz. Ali ile Muaviye arasındaki meseleye girmemektir.¹⁴⁶

Görüldüğü gibi Sahabe konusunda klasik sünî düşüncüyü müdafaa Tîbî'nin bu yaklaşımlarının özellikle döneminin sosyal ve siyasî şartları ile birlikte ele aldığımızda önemi ortadadır. O sadece bidat fırka düşüncelere karşı değil yine Tebriz bölgesinde yaygın olan sihir ve kehanet gibi batıl işlerle de mücadele etmiştir.¹⁴⁷

141 Tîbî, *el-Kâşif*, XII, 3845.

142 Tîbî, *el-Kâşif*, XII, 3847. Tîbî, Hz. Ebu Bekir ile ilgili olarak 'Beni bulamazsan Ebu Bekir'e gidin' cümlesini de nass olarak değil Allah'ın bildirmesi ile geleceğe ait mucizevî bir haber olarak yorumlar. Bk. Tîbî, *el-Kâşif*, XII, 3849.

143 Buhârî, *Fedailu's-Sahabe* 4.

144 Tîbî, *el-Kâşif*, XII, 3849.

145 Tîbî, *el-Kâşif*, XII, 3840.

146 Tîbî, *el-Kâşif*, XI, 3416.

147 Tîbî, *el-Kâşif*, I, 108. (nâşirin mukaddimesi)

Tîbî'nin şahsiyeti ile ilgili değinilmesi gereken bir başka nokta onun cömertliğidir. Ailesi ve kendisi ticaretle meşgul olmuş ve ailesinden ve ticaretten elde ettiği serveti fakirlere ve ilim talebelerine infak etmiştir. Hatta bu infakları neticesinde ömrünün sonlarını fakru zaruret içinde geçirmiştir.¹⁴⁸ Tîbî salih malı; “helal yoldan kazanılıp hayırlı yollara harcanan mal” olarak tarif etmektedir.¹⁴⁹ İbn Hacer'in verdiği bilgiden ve bu yorumdan malını salih olarak görerek infakla tükettiği anlaşılmaktadır.

Bahsi geçen servetine ve ilmine rağmen mütevazı bir kimse olan Tîbî¹⁵⁰ yaşının ileri olmasına ve gözlerinin iyi görmemesine rağmen cemaatle namazı bırakmamıştır.¹⁵¹ İlim öğretme konusunda da istikarlı olan müellif ömrünün sonuna kadar günün bir kısmında Kur'an-ı Kerim tefsiri bir kısmında *Sahih-i Buhârî* okutmuştur. Nitekim *Sahih-i Buhârî* okutmaya hazırlanırken son nefesini verdiği kaydedilmektedir.¹⁵²

IV. Vefatı

Tîbî'nin ölüm yeri hakkında kaynaklarda herhangi bir bilgi verilmemektedir. Ancak ittifakla bütün kaynaklar onun vefat tarihini h.13 Şaban 743 (m.1342) olarak kaydetmektedir.¹⁵³ Son zamanları ve ölümünü İbn Hacer şöyle anlatmaktadır:

“Öldüğü gün tefsir dersini bitirdi ve hadis meclisine yöneldi. Hemen evinin yanındaki mescide girdi oturarak nafil (sünnet) kıldı. Sonra farzın kametini beklemek için oturdu. Kibleye yönelmiş bir şekilde vefat etti. Bu 13 Şaban 743 Salı günü idi.”¹⁵⁴

Tîbî'nin nerede öldüğüne dair açık bilgi bulunmamakla birlikte Tebriz'de yaşadığına göre burada vefat etmiş olması kuvvetle muhtemeldir.¹⁵⁵

148 İbn Hacer, *ed-Dürer*, II, 68-69; Süyûtî, *Buğye*, I, 522; Şevkânî, *el-Bedru't-tali*, I, 261; Zirikli, *el-A'lâm*, I, 107; Kehhâle, *Mucemu'l-müellifin*, I, 198.

149 Tîbî, *el-Kâşif*, VIII, 2607.

150 İbn Hacer, *ed-Dürer*, II, 69; Şevkânî, *el-Bedru't-tali*, I, 261; Zirikli, *el-A'lâm*, I, 107, Özkan, “Tîbî”, *DİA*, XLI, 125.

151 İbn Hacer, *ed-Dürer*, II, 69.

152 İbn Hacer, *ed-Dürer*, II, 69; Süyûtî, *Buğye*, I, 522; Şevkânî, *el-Bedru't-tali*, I, 261.

153 İbn Hacer, *ed-Dürer*, II, 69; Süyûtî, *Buğye*, I, 522.

154 İbn Hacer, *ed-Dürer*, II, 69.

155 Özkan, “Tîbî”, *DİA*, XLI, 125.

Sonuç

Şerafüddin et-Tîbî'nin yaşadığı hicrî sekizinci asır haçlı saldırılarının yaralarının sarılmaya çalışıldığı, Moğol işgalinin etkilerinin görüldüğü ve İlhanlı hükümdarı Olcaytu Han döneminde Şîilik propagandalarının yoğunlaştığı bir döneme tekabül etmektedir. Tîbî Sünnî Müslümanların çoğunluğu teşkil ettiği Tebriz bölgesinde doğmuş, tahsilini burada yapmış ve dönemindeki tartışmalara da burada şahit olmuştur. O Şîilik propagandaları ve bazı bidatçı fırkaların yaklaşımlarına karşı sünnî çizgiyi muhafaza eden âlimlerden birisi olarak dikkat çekmiştir. Bu vasfını gösteren temel eserlerinden birisi *Keşşâf*'a yazmış olduğu haşiye diğeri ise *Mişkât*'a yazmış olduğu şerhtir.

Tîbî'nin dînî ve ilmî şahsiyetinde tefsir ve hadis derslerinin ayrı bir yeri vardır. Çünkü o ömrünün sonuna kadar devam ettiği bu derslerini gününü ikiye bölerek devam ettirmiş; günün bir kısmında tefsir ve bir kısmında *Sahîh-i Buhârî* okutmuştur. Onun uzun süre *Sahîh-i Buhârî* okutmasına rağmen Buhârî'nin eseri gibi kendisinde muhtelif özellikleri ihtiva eden bir kitaba değil de *Mişkât*'a şerh yazması farklı bir maksadı olduğunu göstermektedir. O hadis ile ilgili “isnad” işinin artık tamama erdiğini, isnadların yerini temel kaynakların aldığını düşünmektedir. Dolayısıyla artık hadis metinlerine bakılmalıdır. Onun hadis kaynaklarına ve musanniflere olan “güveni” ve “dönemin sosyal şartları” ve ihtiyaçları onu *Mişkât* gibi bir metni şerhlemeye yönlendirmiştir.

el-Kâşif orta hacimde bir şerh olarak hadis metinlerinde bulunan nüktelere, özellikle dil-belâğat inceliklerine dikkat çekmek için ve bir “ğarîbu'l-hadîs kaynağı” olması temenni edilerek telif edilmiş bir şerhtir. Bundan dolayı şerhte dil ve belâğat tahlillerinin yoğunluğu ve bu sahadaki eserlerin çokluğu dikkat çekmektedir. Onun belâğat ilimlerine olan ilgi ve vukûfiyetini *Keşşâf*'a yazmış olduğu haşiye ve *Mişkât*'a yazmış olduğu şerhin yanı sıra *et-Tibyân* ve *Letâîfü't-tibyân* isimli eserleri de göstermektedir.

Kaynakça

Avcı, Casim, “Nisbe”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, cilt 33, İstanbul, 2007.

Aynî, Ebû Muhammed (Ebü’s-Senâ) Bedrüddîn Mahmûd b. Ahmed b. Mûsâ, *Umdetü’l-karî fî şerhi Sahîhi’l-Buhârî*, Beyrut ts.

Bilmen, Ömer Nasuhi, *Büyük Tefsir Tarihi (Tabakâtü’l-Müfessirîn)*, Ankara, 1960.

Dâvûdi, Şemsüddîn Muhammed b. Alî b. Ahmed el-Mısırî, *Tabakâtü’l-müfessirîn*, Beyrut, 1403/1983.

Ebu’l-Fidâ, İmâdüddîn İsmâîl b. Alî b. Mahmûd el-Eyyûbî, *Takvîmu’l-buldân*, Beyrut ts.

Efendioğlu, Mehmet, *Sahâbeye Yöneltilen Tenkitler*, İstanbul, 2011.

Güney, Ahmet Faruk, “İslâm-Türk Matematik Tarihinde İlk Eser: Salih Zeki’nin Âsâr-ı Bâkiye”si”, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, cilt 4, sayı 2, 2004.

Hulvânî, Fatin Hasan Abdurrahman, “el-İmam el-Hafız Şerafüddin el-Hüseyn b. Abdullah et-Tîbî ve Memnhecuhu fî Kitabihî el-Kâşif an Hakaiki’s-Sünen”, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ümmü’l-Kurâ, Mekke, 1998.

İbn Battûta, Ebu Abdullah Muhammed et-Tancî, *İbn Battûta Seyahatnamesi*, çev. A.Sait Aykut, İstanbul, 2000.

İbn Haldun, Abdurrahman b. Muhammed, *Mukaddime*, çev. Halil Kendir, İstanbul, 2004.

İbn Hacer, Ebü’l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed el-Askalânî, *ed-Dürerü’l-kâmine fî a’yâni’l-mi’eti’s-samine*, Beyrut ts.

İbn Kesir, İmâdüddîn İsmâîl b. Şihâbiddîn Ömer, *el-Bidâye ve’n-Nihâye*, Beyrut, 1981.

İbnu’l-İmâd, Ebü’l-Felâh Abdülhayy b. Ahmed b. Muhammed es-Sâlihî el-Hanbelî, *Şezerâtü’z-zeheb*, Beyrut ts.

İpşirli, Mehmet, “Kalkaşendi”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, cilt 24, İstanbul, 2001.

Kalkaşendi, Ahmed b. Ali, *Subhu’l-a’sâ*, Kahire, 1332/1914.

Kâtib Çelebi, *Keşfu’z-zunûn Keşfu’z-zunûn an esâmi’l-kütüb ve’l-fünûn*, İstanbul, 1941.

Kehhâle, Ömer Rıza, *Mucemu’l-müellifin*, Beyrut ts.

Kutluay, İbrahim, “İbnü’l-Esîr el-Cezeri’nin en-Nihaye fî Garibi’l-Hadis ve’l-Eser Adlı Eserinin Garibü’l-Hadis Edebiyatı İçindeki Yeri ve Metodu,” *Uluslararası Şırnak ve Çevresi Sempozyumu (14-16 Mayıs 2010) International Şırnak and Its Vicinity Symposium (14-16 May 2010)*, 2010.

Ma’tûk, Salih Yusuf, *Bedruddin el-Aynî ve Eseruhu fî ilmi’l-hadîs*, Beyrut, 1987.

Muzhiruddin, Hüseyin b. Muhammed (ö. 727/1327), *el-Mefâtîh fî şerhi’l-Mesâbih*, Ürdün, 2012.

Müstevfî, Hamdullah, *Tarih-i Güzîde*, Tahran, 1392.

Örs, Derya, “Tarih-i Olcaytu: inceleme ve çeviri”, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 1992.

Özkan, Halit, “Tîbî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, cilt 43, İstanbul, 2012.

Sayyâd, Fuad Abdulmutî, *eş-Şarkü’l-İslami fî ahdi’l-İlhâniyyîn: Üsretu Hulâgû Hân*, Camiatu Katar Devha (Doha), 1987.

Spuler, Bertold, “İlhanlılar”, *Milli Eğitim Bakanlığı İslam Ansiklopedisi*, cilt 5/2, İstanbul, 1988.

_____, *İran Moğolları: Siyaset İdare ve Kültür İlhanlılar Devri 1220-1350*, çev. Cemal Köprülü, Ankara, 1987.

Süyûtî, Ebü’l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed, *Buğyetü’l-vu’ât*, Kahire, 1407/1987.

_____, *Lübbü’l-Lübâb fî târihi’l-ensâb*, Bağdat ts.

Şahin, Hanifi, *İlhanlılar Döneminde Şiilik*, İstanbul, Ötüken Neşriyat, 2010.

Şener, Mehmet, “Çârperdi”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, cilt 8, İstanbul, 1993.

Şevkânî, Muhammed b. Ali *el-Bedru’l-tali’*, Beyrut, 1250/1834.

Taşköprîzâde, Ebu’l-Hayr Isamuddin, *Miftâhu’s-saâde*, Beyrut, 1405/1985.

Tebrizî, el-Hatib, Veliyyüddin Ebu Abdullah Muhammed b. Abdullah, *el-İk-mâl fî esmâi’-ricâl*, I, 340. (*el-Kâşif* I. cilt içinde).

Tîbî, Şerafüddin el-Hüseyin b. Abdullah, *el-Hulâsa fî usûli’l-hadis*, 1405/1985.

_____, *el-Kâşif an hakâiki’s-sünen*, Riyad, 1417/1997.

Togan, Zeki Velidî, *Umumî Türk Tarihi’ne Giriş*, İstanbul, 1981.

Yakut el-Hamevî, *Mucemu’l-buldân*, Beyrut, 1977.

Yavuz, Salih Sabri, “Minhâcu’l-kerâme”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, cilt 30, İstanbul, 2005.

Yılmaz, Hasan Kamil, “Sühreverdî Şehabeddin”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, cilt 38, İstanbul, 2010.

Yılmaz, Hayati, “Kudsî Hadis”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, cilt 26, İstanbul, 2002.

Yıldırım, Enbiya “Kudsî Hadisler Üzerine Genel Bir Değerlendirme”, *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, cilt 13, sayı 2, 2009.

Zirikli, Hayreddin, *el-A’lâm*, Kahire, 1373-78/1954-59.